Salvatore Tartaglione
(Italy, Naples, University of Naples „L'Orientale")

Kinship Terminology in Bulgarian: Linguistic and Ethnological Perspectives

Abstract: This study examines Bulgarian kinship terminology, highlighting its richness and cultural significance. The terminology is remarkably precise and, in many respects, more elaborate than that found in other languages. The article examines etymologies, including that of *чичо* (*chicho*), potentially derived from Turkish *çiçe*, as well as dialectal variations across different regions. In Petrich, for example, terms may have different meanings, such as *стрико* (*striko*), referring to one's father's sister's husband or one's wife's brother. The study also considers less common dialectal terms with specific meanings, such as *леленче* (*lelenche*), denoting the son of one's aunt in Gabrovo and the region of Ksanti. The analysis shows how this lexicon reflects complex social structures and highlights the need to preserve it amid trends towards linguistic simplification.
Keywords: kinship terminology, dialectal variations, etymology, culture, family relations

Салваторе Тартальоне
(Италия, Неапол, Неаполитански университет „Л'Ориентале")

Роднинската терминология в българския език от лингвистично и етнологично гледище

Роднинските връзки са онези човешки преживявания, благодарение на които всяко общество подрежда и осмисля взаимоотношенията между хората. Те възникват въз основа на биологични отношения, но никога не са само „природен" факт: във всяка култура се обособяват различни форми, натоварени с особен смисъл, с определени функции и установени правила. Родството се разполага именно на границата между природата и културата, тъй като произтича от наследяването и възпроизводството, но впоследствие се предопределя от историята, правото, религията и споделените ежедневни практики.

В този контекст българският език представлява особено интересна област за изследване. Ако бъде съпоставен с езици като италианския, например, прави впечатление богатството на неговата лексика, свързана с родството, в която се очертават специфични термини за назоваване на семейните отношения, които в други езици често се предават с по-общи и ограничен на брой названия. Например в българската лексикална система традиционно се разграничава названието за брат на бащата (*чичо*) от названието за брат на майката (*вуйчо*), както и названията за съответните им съпруги.

Във всеки термин за родство се разкрива конкретна социална функция, чрез всяка лексема се очертава система от ценности, роли и норми, която дълго време е характеризирала колективния живот. Чрез анализа на тези лексеми се очертава традиционното българско общество, разбира се как са били уреждани семейните отношения, как се е устройвал бракът, по какъв начин се е определяла принадлежността към даден род и как са се разпределяли правата и задълженията в него. От тази гледна точка терминологията на родството се превръща в ценен източник за историческата и културната памет на българския народ.

Въз основа на това схващане е изградено настоящото изследване, което има за цел да анализира терминологията на родството в българския език както от етнологична, така и от лингвистична гледна точка.

За постигането на тази цел се анализират антропологични изследвания върху родството (преди всичко двата тома на Иванова, Цанева/Ivanova, Tsaneva 2024, посветени на родството в прединдустриалната българска култура), както и лексикографски и етимологични справочници (БЕР 1971, 1979, 1986, 2002, 2010; РБЕ (онлайн). А – системност. https://ibl.bas.bg/rbe/ и РСБКЕ (онлайн). Сит – яшност. https://ibl.bas.bg/rbe/).

Анализът показва, че българската терминология на родството не представлява просто съвкупност от думи, а система, дълбоко преплетена с историята и културата на България, въз основа на което лексиката представя едно от най-значимите свидетелства за културната идентичност на една общност.

Патрилинейна и патрилокална организация

Цялата традиционна българска система на родството има патрилинейна и патрилокална организация:

Патрилинейност: принадлежността към рода се предава по мъжка, а не по женска линия. Родът не съвпада с нуклеарното семейство, а обозначава група от хора, произхождащи от общ предшественик, споделящи обща семейна идентичност и свързани помежду си чрез взаимни права и задължения. В българската традиция родът представлява патрилинейна група (Иванова, Цанева/Ivanova, Tsaneva 2024, I: 229–233).

Лингвистична проява на патрилинейността е бащиното име, компонент от личното име на дадено лице, който указва името на бащата и който се среща в много славянски култури, включително и в българската. Функционирането на българската фамилия отразява исторически патрилинейния принцип: тя се предава от бащата. Самата жена традиционно приема фамилията на съпруга след сключването на брака. Трябва обаче да се отбележи, че съвременното законодателство днес предоставя на жената различни възможности при сключването на брак. Приемането на фамилията на съпруга не е автоматично или задължително за съпругата.

Патрилокалност: ако патрилинейността обяснява към кой род принадлежат индивидите, патрилокалността обяснява къде и с кого живеят след брака. Под този термин се разбира моделът на брачното местоживеене, според който след сключването на брака жената напуска бащиния си дом и се премества в дома на съпруга, като става част от неговото семейство и живее заедно с него. Съпругата, или снахата, влиза не просто в нов дом, а в нова общност, с която я свързват нови правила и задължения (Иванова, Цанева/Ivanova, Tsaneva 2024, I: 223–226).

Институции на родството

В теоретичния модел, предложен от Иванова и Цанева, традиционното българско родство включва преди всичко *кръвното родство; родството, придобито чрез брак* (*сватовство*), *духовното родство*, включващо *кръстничество* и *кумство*, *родството при осиновяване* и *родството при побратимство*.

Следователно родството не се изчерпва с отношенията на кръвното родство, а включва и формите на небиологичното родство, създадени по социален и културен път, което показва, че родството следва да се разбира като сложна социална институция, в която биологичните елементи се преплитат с правни, религиозни и културни елементи (Иванова, Цанева/Ivanova, Tsaneva 2024, I; 2024, II).

Кръвното родство

Кръвното родство представлява основата на цялата българска система на родството. То се основава на биологичния произход, но кръвното сродство представлява само отправната точка: именно обществото придава на тези връзки юридическо, икономическо и културно значение, като определя конкретното място за всеки индивид в рамките на роднинската мрежа.

Върху кръвното родство впоследствие се надграждат всички останали институции на родството, а чрез него се регулират основни аспекти на колективния живот, като собствеността и използването на имота (съответно *земевладеене* и *земеползване*), предаването на имуществото и организацията на селскостопанския труд (Иванова, Цанева/Ivanova, Tsaneva 2024, I: 175–212).

Най-пълна проява на този организационен модел е налице в *задругата* – разширената семейна общност, която обединява родоначалника и неговите мъжки потомци по патрилинейна линия, заедно със съответните им съпруги (*снахи*) и техните деца. В рамките на задругата собствеността принадлежи на цялата семейна общност: земята, сградите, добитъкът и останалото имущество не представляват собственост на отделните индивиди, а на цялата роднинска група. По аналогичен начин и трудът има колективен характер: селскостопанското производство се осъществява съвместно от членовете на общността, а добивът принадлежи на задругата като цяло. Неслучайно Иванова и Цанева говорят за колективно производство и колективно потребление (Иванова, Цанева/Ivanova, Tsaneva 2024, I: 200), подчертавайки, че икономическото сътрудничество представлява един от отличителните елементи на тази форма на семейна организация.

Управлението на задругата е поверено на *домакина*, обикновено основателя на общността или след неговата смърт – на първородния син или на друг роднина, принадлежащ към най-възрастното живо мъжко поколение. Макар да има ръководна роля, домакинът не разполага с абсолютна власт: както уточняват авторките, той не може да придобива или отчуждава имущество без съгласието на останалите мъже, които притежават права на собственост в рамките на общността, което потвърждава колективния характер на имуществото.

Паралелно с това ръководството на женския труд е поверено на съпругата на домакина или (при нейно отсъствие) на жена, принадлежаща към най-възрастното живо поколение, която отговаря за организацията на домашното стопанство (Иванова, Цанева/Ivanova, Tsaneva 2024, I: 202–203).

Кръвното родство се определя според прецизната генеалогична структура, която разграничава роднините по права и по сребърна линия, както и по бащина и по майчина линия (Иванова, Цанева/Ivanova, Tsaneva 2024, I: 221–222). Наред с преките роднини, като баща, майка, син, дъщеря, дядо и баба, в системата се разграничават роднините по сребрена линия, отличава се например чичото от вуйчото, съпругата на чичото по бащина линия (*стринка*) от съпругата на вуйчото по майчина линия (*вуйна*).

Сватовството

Сватовството обозначава родствената връзка, която се установява чрез брака между единия от съпрузите и роднините на другия, или между семействата на двамата съпрузи. С други думи, това е родството, което възниква посредством брака.

Съгласно нормите на обичайното право и на православното канонично право това родство е екзогамно, т.е. бракът между кръвни роднини е забранен.

В народния език съпружеската двойка се обозначава преди всичко с термините *мъж* и *жена*. Едва през втората половина на XIX век, главно в книжовния език, започва

да се разпространява и двойката *съпруг* и *съпруга*. Последните обаче не успяват да се наложат в говоримия език и в началото на XX век все още са слабо познати сред населението.

Традиционните термини *мъж* и *жена* ясно показват, че двамата съпрузи са свързани преди всичко с оглед на съвместния си интимен живот, от който се очаква раждането на деца. Тази основна функция на брачната двойка е вече кодирана в обредите, съпътстващи първата година от брака. Според Гребенарова те се проявяват преди всичко в обичайните норми, регулиращи поведението на младата булка (Grebenarova 1998: 167).

Например през първата година от брака младата булка не трябва да участва в бдения при покойници, погребения, възпоменания или дни, посветени на мъртвите. Ако обаче покойникът е близък роднина, тя е длъжна да се сбогува с него за последен път; в противен случай рискува да бъде сполетяна от свръхестествено наказание: да няма деца или да има болни или недъгави деца. В такива случаи, с апотропейна цел, на пръста на ръката или крака ѝ, или върху гърдите ѝ, се завързва червен конец.

В съответствие с патрилинейния характер на кръвното родство всеки мъж се разглежда като потенциален основател на собствен род, съставен от неговите кръвни потомци, сред които на първо място се включват родените му деца.

В рамките на брака функцията на младоженеца като основател на нов род се проявява още в обреда на прошката, която той трябва да поиска от родителите си, преди да тръгне да вземе булката.

Както вече беше посочено, бракът традиционно предполага преместването на булката в дома на младоженеца. Патрилокалното местоживеене води и до промяна в нейната генеалогична принадлежност: след брака жената окончателно става част от рода на съпруга си, към който ще принадлежат и децата, родени от техния съюз.

Принадлежността на жената към новия род се проявява ясно и в специфичното име, което тя получава след сватбата. Иванова и Цанева използват във връзка с това термина *маритоним* (Иванова, Цанева/Ivanova, Tsaneva 2024, I: 320). В източните райони на България (с изключение на най-югоизточните области) и в Югозападна България жената почти напълно губи собственото си лично име и вместо него приема ново наименование, образувано от името на съпруга ѝ (Mladenov 1981: 48). По-долу са приведени няколко примера:

Съпруг		Съпруга (маритоним)
Кольо	——————▶	Кольовица
Петър	——————▶	Петровица
Марин	——————▶	Мариница

В народния език новото генеалогично положение на жената се проявява и в употребата на изразите *моят мъж*, *моят стопанин* или *моят човек*, чрез които тя назовава своя съпруг.

Съгласно нормите на обичайното право съществува и строго табу, което забранява на съпругата да нарича съпруга си със собственото му име. Същата забрана важи и за съпруга по отношение на съпругата му. Обикновено вместо да се обръщат един към друг по име, съпрузите директно изказват това, което трябва да бъде направено, или използват обръщения като *ей*, *мари*, *а бре*, *невесто* и други. Този народен обичай остава широко разпространен сред българите почти до средата на XX век.

Значението на патрилокалността се проявява и в случаите, когато тази норма бъде нарушена. Ако един мъж отиде да живее в дома на роднините на съпругата си, вместо да

я приеме в своя собствен дом, в българското етническо землище той незабавно бива обозначаван като *зет на къща*, *приведен зет* или *заврян зет*. В народния език тези названия придобиват отсянка на пренебрежителност и ирония.

В някои райони на Северозападна България, в Софийска област и в Троянския край обаче именно съпругът получава ново название, образувано от името на съпругата. Така, ако мъжът се казва Стоян, а съпругата му – Пенка, той бива наричан Стоян Пенкин.

В Северозападна България и сред шопите от Софийска област дори децата могат да получат име, образувано от името на майката или в някои случаи от името на бащата на жената.

Духовното родство

Духовното родство включва две основни форми:

- *кръстничество* (което възниква чрез кръщението);
- *кумство* (което се установява между кумовете и младоженците посредством брачния обред).

Кръстничеството е най-древната форма на духовното родство, която възниква чрез тайнството на кръщението. Първоначално съществува единствено фигурата на кръстника, а едва по-късно и жените получават възможност да изпълняват тази роля (кръстница).

Според Иванова и Цанева кръщението поражда действително духовно родство, признато както от Църквата, така и от общността. Кръстникът, всъщност, се превръща в духовен баща на детето.

Един от най-важните аспекти, които институцията на кръстничеството установява, се отнася до брачните забрани:

Между кръстника и майката на кръщелника, както и между кръстницата и бащата на кръщелника, тъй като кръстникът и майката на кръщелника се считат за духовни брат и сестра, както и кръстницата и бащата на кръщелника;

Между кръщелниците на един и същ кръстник (или на една и съща кръстница) и между техните потомци до седма степен, тъй като всички те се считат за духовни братя и сестри, дори когато принадлежат към различни семейства;

Между кръщелницата и овдовелия зет на кръстника, тъй като зетят символично се възприема като син на своя тъст.

Що се отнася до кумството, в българската брачна традиция централните фигури на институцията са кумът и кумата, които участват в основните ритуални моменти на сватбата. Тяхната роля не се изчерпва с брачната церемония, а и в този случай поражда действително отношение на духовно родство, признато от общността. По-долу са представени ролите на тези две фигури:

- Кум: кумът, който по време на религиозния брак изпълнява основната ритуална роля;
- Кума: кумата, т.е. съпругата на кума, която участва заедно с него в сватбените обреди и споделя същото отношение на духовно родство с младоженците.

По този начин се разграничават:

- Кумове: двойката, съставена от кума и кумата;
- Кумци: младоженците по отношение на кумовете.

Традиционно кумът е този, който вече е свидетелствал на брачния обред на родителите на младоженеца и е кръстил самия него. Поради тази причина в редица райони на

България (отразени и в етнографската литература) термините кум и кръстник се употребяват като синоними, което свидетелства за тясната връзка между кумството и кръстничеството.

Родството при осиновяване

Цитираните по-горе авторки (Иванова, Цанева/Ivanova, Tsaneva 2024, II, гл. I) разглеждат осиновяването като форма на небиологично родство (фиктивно родство), посредством което даден индивид става част от нова семейна група и се включва в нова мрежа от роднински отношения. То представлява едновременно социална практика и институция на родството, дълбоко вкоренена в традиционната българска култура. Осиновяването не се оценява единствено като юридически акт, а като социален механизъм, чрез който се изгражда нова семейна принадлежност.

Освен това тази институция се анализира посредством своеобразна триада, съставена от следните субекти:

- осиновители;
- биологични родители;
- осиновено дете.

Осиновяването се осъществява преди всичко, когато една двойка няма деца или когато децата ѝ умират преждевременно или се смятат за белязани от неблагоприятна съдба. При такива обстоятелства осиновяването представлява културен и социален отговор на липсата на потомство, позволявайки на семейството да осигури приемственост на своята родова група.

Авторките подчертават също, че отношението, установено между осиновителите и осиновеното дете, се възприема като равностойно на отношението между биологични родители и деца. Въз основа на етнографски изследвания те посочват, че осиновеният се ползва със същите права като биологичните деца, особено по отношение на наследяването.

В българската традиция не всяко дете, отглеждано от друго семейство, се е считало за действително осиновено. В много райони населението ясно е разграничавало *осиновяването* и *храненичеството*: за осиновени са се считали само онези деца, за които е била извършена църковната молитва за осиновяване, докато всички останали деца, приети и отглеждани в едно семейство без извършването на църковния обред на осиновяването, са били определяни като храненици.

От социална гледна точка храненикът можел да бъде както малко дете, така и, почесто, вече пораснало момче или момиче. Задължението на семейството, което го приемало, се състояло в това да го отгледа и да осигури неговия брак. Храненикът често бил наричан с името на осиновителя и получавал отношение, много близко до това, което било оказвано на собствените деца. За разлика от осиновяването в тесен смисъл обаче храненичеството обикновено не водело до прехвърляне на наследствени права. Именно по този елемент, според авторките, се разграничават най-ясно двете институции.

При храненичеството е възможно получаването на някои от практическите предимства на осиновяването, без да се създава пълно родство. Семейството отглежда храненика като собствен син, но не го превръща юридически в свой син; по този начин се избягват брачните пречки, произтичащи от „църковното“ осиновяване. Често семейство с единствена дъщеря приемало в дома си храненик с намерението той, след като достигне зряла възраст, да се ожени за тази дъщеря. Ако обаче свещеникът произнасял молитвата „чин синотворения“, момчето ставало син на осиновителите във всяко отношение и поради това бракът между новодошлия и дъщерята канонично бил забранен, тъй като би представлявал брак между брат и сестра.

Родството при побратимство

Побратимството е форма на родство с цел изкуствено създаване на отношение, равностойно на това между кръвни братя (Иванова, Цанева/Ivanova, Tsaneva 2024, II, гл. II). То не е приятелство, а действителна социална институция, призната от общността и характеризираща се със собствени права, задължения и норми на поведение. Освен това то можело да свързва както двама мъже (побратими), така и две жени (посестрими).

Този вид родство можело да бъде установявано както от народа (народно побратимство), така и посредством специален църковен обред (църковно побратимство). В последния случай свещеникът извършвал специални молитви за братство, чрез които двамата участници бивали признати за „братя по дух“.

Според Иванова и Цанева побратимите установяват трайна връзка, основана на взаимна помощ, закрила и сътрудничество в трудовите дейности.

Особено значимо е наблюдението, че побратимство можело да бъде установявано и между лица, принадлежащи към различни етнически или религиозни групи. Съществуват документирани случаи на ритуално братство между християни българи и турци или помаци, което показва, че връзката, създавана чрез обреда, се е считала за достатъчно силна, за да надделява конфесионалните различия. В някои случаи отношението продължавало дори след смъртта на единия от побратимите, като другият поемал моралното задължение да се грижи за гроба на „брата“.

Иванова и Цанева разграничават няколко форми на побратимство, сред които особено значение имат:

- Кръвно побратимство: можело да се осъществява чрез ритуално жертвоприношение на животно (курбан) или чрез смесване на кръвта на двамата участници – обред, широко засвидетелстван и сред множество кавказки и сибирски народи;
- Побратимяване чрез вода: осъществява се посредством кръщелна вода. Водата в традиционната българска култура представлява „обединяваща“ субстанция, надарена със силно символно и сакрално значение: тя пречиства, обединява и създава нова връзка на ритуално родство между участниците;
- Млечно побратимство: установявало се, когато две деца били кърмени от една и съща жена.

Българската терминология на родството

Терминологията на родството в българския език се характеризира с по-висока степен на лексикална диференциация в сравнение с някои романски езици, като италианския. Докато италианският често използва един и същ термин за обозначаване на различни роднински отношения (например *zio* или *cognato*), българският разполага с по-разгърнат репертоар, който по-прецизно разграничава генеалогичните отношения. По-долу тази терминология се анализира, като се подчертава не само лексикалното ѝ разнообразие, но и етимологичните ѝ корени и диалектните ѝ особености.

Както отбелязва Росица Топалова, уредник на Регионалния исторически музей в Бургас, тази система е изключително сложна и в миналото е използвана по-прецизно от днес. Действително, в настоящето се наблюдава тенденция към по-чести грешки при обозначаването на семейните връзки — явление, което се проявява не само в говоримия език, но и в контексти на литературния език. Въпреки това тези термини представляват неотменна част от българската култура и историческо наследство.

Терминологията от гледна точка на детето

Термините за родство са вокативни (т.нар. звателни) и референтни (назоваващи).

Вокативни – използват се при пряко обръщение към роднина (напр. „мамо“, „тате“, „бабо“).
Референтни – използват се, когато говорим за роднина (напр. „майка“, „баща“, „баба“).

- *Майка*: стандартният термин за обозначаване на майката в българския език има няколко съответстващи му форми за обръщение:
  майко (традиционна звателна форма);
  мамо (най-разпространената и естествена звателна форма днес);
  майчице (звателна форма на майчица, от своя страна умалителна форма на майка);
  мамче, *майче* и др.

Иванова, Цанева/Ivanova, Tsaneva (2024, II: 236–239) обръщат внимание и на небиологичното майчинство, като посочват, че жената кърмачка, тоест жената, която кърми чуждо дете, е обозначавана с множество термини: *кърмачка, анайка, втора майка, храненичка, храначка, хранечка, захранячка, раначка, доилка, доилкя, дочка, поддоечка, сюта*. Това терминологично богатство показва колко важна и призната е била тази фигура в традиционната българска култура.

Според авторките, за да стане една жена кърмачка, не е било достатъчно жената само да кърми, а е било необходимо да притежава и определени морални качества: тя е трябвало да бъде физически здрава (*цяла*), но също така и късметлийка (*късметлийка*), добра и трудолюбива. Друго основно изискване било кърмачката да няма кръвна връзка със семейството на детето (*чужда*).

И съпругът на кърмачката получавал специфично название (*побащим*), което показва, че новото отношение обхващало цялото семейно ядро.

Авторките посочват многобройни термини, с които се обозначават децата, кърмени от една и съща жена. Те са наричани *брат/сестра по мляко, забизяни, хранени братя, побратени* или с други диалектни названия.

- *Баща*: и в този случай съществуват множество форми за обръщение:
  татко (най-разпространената форма днес);
  тате, тато (последната се счита за диалектна);
  татенце и др.

Съществуват множество възможни семантични разширения на *баща* в изрази като *голям баща* (който обозначава дядото), *небесен баща* (Бог) и *стар баща* (фигура в традиционната българска сватба, а именно доверен възрастен мъж, който ръководи организацията на гощавката и следи за това гостите да бъдат посрещнати и обслужени по подходящ начин).

Що се отнася до лексемата *отец*, тя представлява архаичен термин за обозначаване на бащата, който днес е почти изцяло заменен от *баща* в общоупотребимия език. Само в множествено число (напр. *нашите отци*) думата обозначава предишните поколения, предците, и има книжен оттенък. Също така Бог-Отец обозначава първото лице на Светата Троица, а изразът *Отче наш* е названието на основната християнска молитва, както и обръщението, с което се назовава Отец в началото на същата молитва.

Заедно майка и баща са родители. В по-общ план всички роднински фигури се обозначават с термина *роднини*.

- *Баба*: Особено интересен аспект представлява семантичното разширяване на термините *баба* и *дядо* в рамките на родството, придобито чрез брак (*сватовство*) (Иванова, Цанева/Ivanova, Tsaneva 2024, I: 334). Най-вече в Източна България названията за „свекър“ и „свекърва“ от страна на булката се заменят с *дядо* и *баба*. В Родопите и Странджа, освен това, употребата на названията *дядо*

и *баба* се разширява, т. е. те се използват не само от страна на булката, но и от младоженеца за обозначаване на родителите на съответния съпруг или съпруга.

- *Дядо*: В РБЕ се регистрират множество преносни употреби, персонификации, фразеологични изрази и пословици, свързани с фигурата на дядото. Всъщност това е много значима в културно отношение генеалогична фигура, тъй като се появява:

като приказен персонаж, в изразите Дядо Коледа и Дядо Мраз (който може да бъде синоним на Дядо Коледа или персонификация на зимата);

като исторически и политически символ. Такъв е случаят с Дядо Иван, който в България преди Освобождението от османско владичество обозначава Русия като велика сила, която се очаква да се намеси военно на Балканите като бъдещ освободител от османско владичество;

като религиозна фигура, в изразите *Не учи дяда си попа как се деца кръщават* (употребяван, когато някой дава съвети на друг човек, който е много по-опитен от него) и *Хванал дядо Господ за шлифера* (за човек, убеден, че е постигнал огромен успех или че е бил изключително щастлив).

- *Чичо* („брат на бащата“): на български, за разлика от други езици като италиански, се разграничава бащината и майчината линия по отношение на фигурата на чичото, за която съответно са запазени две различни лексеми.

От етимологична гледна точка, в своето изследване на балканските езици Friedman, Joseph (2025: 232) изтъкват, че думата може да бъде етимологично свързана с турското *çiçe*. Въпреки това, предвид наличието на някои неясноти в научната литература, този етимологичен произход все още не може да бъде установен със сигурност.

Иванова, Цанева/Ivanova, Tsaneva (2024, I: 242) отбелязват, че терминът *чичо* се използва не само за обозначаване изключително на биологични роднини: ясен пример за това е множественото число *чичовци*, избрано от Иван Вазов като заглавие на неговата прочута повест. Разбира се, „патриархът на българската литература“ използва тази дума в разширено семантично значение: в текста „чичовци“ не обозначава единствено братята на бащата, а обикновени хора, които са въплъщение на „галерия от български типове и нрави от епохата на турското робство“, както самият Вазов уточнява в подзаглавието на произведението.

Освен това *чичо* се среща широко и в устната традиция, както показват различни народни песни (сред които известната *Море чичо рече* и названието на традиционния танц *чичово хоро.*

Съществува обаче и терминът *стрико* — лексема, етимологично свързана с праславянски и днес употребявана в множество български диалекти. Най-общо казано, според БЕР (VII, 2010: 499–501) значението му е същото като това на чичо, но в зависимост от района на България съществуват и други значения, например:

в говора на югозападен Петрич *стрико* означава съпруга на сестрата на бащата;

в някои югоизточни български диалекти се отнася до брата на съпруга, който в книжовния език, както ще видим, съответства на *девер*;

в историческата област Костурско, Кастория в днешна Северна Гърция, е форма на обръщение от страна на по-млад човек към по-възрастен.

- *Стрина* („съпруга на чичо“): същото значение могат да имат и други диалектни термини, като *чина, чинка, стринка и старка*. Трябва да се отбележи обаче, че тези названия могат да придобиват и други значения в зависимост от диалектната област: например *старка* в говорите на централно-южните селища Ерма река, Златоград и Забърдо се използва за означаване на собствената баба (БЕР VII, 2010: 435).

- *Вуйчо* („брат на майката“): славянска по произход дума с различни диалектни варианти, като *вуйко, вучо, уйчо, учо и укьо* (БЕР I, 1971: 198–199).
- *Вуйна* („съпруга на вуйчо“): в диалектни варианти се срещат и формите *учинайка* и *уйна*.

Що се отнася до *нана*, чийто произход трябва да се търси в детската реч, той може да обозначава съпругата на вуйчото (като *вуйна*), но също така и майката (в говора на Корово, в Родопите), съпругата на чичото (като *стрина*; в Банат) или дори по-големия брат (в районите на София и Кюстендил) и т.н. (БЕР IV, 1995: 487).

- *Леля* (сестра на майката или бащата): за разлика от чичото, при който се прави разграничение между *чичо* („брат на бащата“) и *вуйчо* („брат на майката“), при лелята не съществува подобно терминологично разграничение.

Интересно е обаче да се отбележи наличието на специфични диалектни термини за обозначаване на сина на лелята, като например *леленче*, засвидетелстван в Габрово и в областта Ксантийско (в днешна Гърция).

Що се отнася до етимологията на *леля*, в БЕР се посочва, че аналогични форми на термина се срещат не само в други славянски езици, но и в литовски, латвийски, румънски и албански. Това предполага съществуването на по-древен етимологичен корен, общ за различни индоевропейски езикови семейства (БЕР III, 1986: 356–357).

- За съпруга на лелята съществуват множество диалектни термини, като например *лелин, свако, калеко* (който произлиза от новогръцката дума *καλος*, означаваща „красив“, „добър“, по аналогия с френската дума *beau-frère*, буквално „красив брат“, която обаче обозначава шурей или зет) (БЕР II, 1979: 163), *гаго, суяк, леляк* и др.
- *Брат*: на български съществува възможност за пряко обръщение към брат или към по-големи братя чрез *бате*, което може да се употребява и пред собствено име (напр. *бате Иван*) за фамилиарно обръщение към по-възрастен мъж. Вариант на *бате* е *батко*.
- *Сестра*: *кака* обозначава по-голямата сестра или по-възрастна жена спрямо говорещия.

Културната значимост на термина *кака* се проявява и в народната фразеология. В БРЕ е регистрирана следната пословица, свързана с фигурата на каката: *Ожени се кака, дойде и мене ред*, която се употребява за изразяване на радост от настъпването на дългоочаквано събитие.

- *Братовчед*/*братовчедка*: произлиза от старобългарското ⱃⱃⰰⱅⱁⱛⱛⰴⱏ, засвидетелствано още в Codex Suprasliensis и означаващо „децата“/„чедата на двама братя“ (БЕР I, 1971: 75).

Терминологията от гледна точка на съпрузите

За разлика от италианския език, в българския се прави разграничение между родителите на съпругата и родителите на съпруга, като за всяка от двете двойки се използва специфична терминология:

- бащата и майката на съпругата спрямо съпруга се обозначават съответно с термините *тъст* и *тъща*, като в разговорната реч *тъст* може да бъде заменено и с *бабалък* — дума от турски произход, произлизаща от *babalık*;
- бащата и майката на съпруга спрямо съпругата се обозначават със *свекър* и *свекърва*: и двата термина са от индоевропейски произход. Според Вацлав Махек обаче *свекър* съответства на израза „свой господар“, който отчасти може да бъде свързан с гръцкото *κύριος* („господар“, „владетел“). Поради тази причина

Махек интерпретира фигурата на свекъра като „глава на патриархалния род“ (БЕР VI, 2002: 539).

Реконструкцията на традиционната роля на свекъра, представена от Иванова и Цанева, е съвместима с това тълкуване, тъй като именно свекърът участва в брачните преговори, заплаща прида (т.е. съвкупност от вещи и имущество) на бащата на невестата и получава от последния прехвърлянето на т.нар. *бащино право*, тоест правата, упражнявани върху дъщерята.

Следва да се обърне внимание и на следните случаи:

сестрата на съпругата спрямо съпруга се нарича *балдъза* — друга дума от турски произход, по-конкретно от *baldız* (БЕР I, 1971: 29);

съпругът на балдъзата се нарича *баджанак*, което вероятно произлиза от протобългарската форма *пашеног* (БЕР I, 1971: 25);

братът на съпругата спрямо съпруга се нарича *шурей* — термин от славянски произход;

съпругата на шурея в диалектите се нарича *шуренайка*;

сестрата на съпруга от гледната точка на съпругата се обозначава с термина *зълва* — дума от славянски произход, за която са засвидетелствани многобройни диалектни варианти, сред които *злъва*, документиран в районите на София, Ботевград и Копривщица. В диалекта на Кюстендилския край синът на зълвата се нарича *золвичник*, а дъщерята — *золвичница*;

съпругът на зълвата в някои диалекти се обозначава с думата *зълвеник* (БЕР I, 1971: 666);

братът на съпруга от гледната точка на съпругата се нарича *девер*, също дума от индоевропейски произход. В диалектите са засвидетелствани и формите *поддевер*, обозначаваща помощника на девера по време на сватбената церемония, и *поддеверица*, отнасяща се до съпругата на поддевера. Тези названия свидетелстват за сложността на традиционната българска сватбена церемония, при която всеки участник изпълнява определена роля, характеризираща се със специфични практически и символни функции;

съпругата на девера в районите на Радуй и Самоков се обозначава с *деверица* (БЕР I, 1971: 331);

накрая, съществува терминът *етърва*, който обозначава взаимното отношение между съпругите на двама или повече братя.

Съществуват и множество други, още по-специфични диалектни или архаични лексеми:

почти в цяла България съпругата се обръща към по-малкия брат на съпруга с обръщението *драгинко*, а към по-малката му сестра — с обръщението *калина*;

в Северозападна България, където голямото патриархално семейство се е запазило до сравнително късен период, жената използва и други обръщения към по-малките братя и сестри на съпруга. Това са мъжките названия *убавенко* и *славенко*, както и женските *малина, убавка, ябълка и дунка* (Иванова, Цанева/Ivanova, Tsaneva 2024, I: 327).

Терминологията от гледна точка на тъстовете и свекърите

- *Зет*: интересно е да се отбележи, че в миналото терминът не е обозначавал изключително зетя. Например писателят и духовник Йоан Екзарх, ключова фигура на Преславската книжовна школа, го е употребявал със значението „годеник“. Освен това според БЕР от съществителното *зет* произлизат глаголите *поземя* (свършен вид) и *поземвам* (несвършен вид), и двата със значение „взема някого за зет“ (БЕР I, 1971: 636–637).

От същия термин произлиза и разговорното съществително *домозет*, което обозначава зетя, преместил се да живее в дома на семейството на съпругата си. С тази фигура е свързан и ироничният фразеологизъм *Добре ми е като зет на къща*, чието действително значение съответства на: „Никак не ми е добре, в лошо положение съм“.

- *Снаха*: както често се наблюдава в българската терминология на родството, и това съществително има множество диалектни варианти. Сред тях могат да бъдат посочени:

снахъ, засвидетелствано в банатския диалект;

сная, документирано в историко-географската област Костурско;

снъха, разпространено в село Мулдава. В този район обаче терминът не обозначава съпругата на сина, а съпругата на шурея, т.е. на брата на съпругата (БЕР VII, 2010: 238–239).

Сват/сватя

Терминологията от гледна точка на родителите, чичовците и вуйчовците, бабите и дядовците

- *Син*: и в този случай РБЕ показва интересно семантично разширение на думата, което в определени случаи надхвърля значението на биологично родство и придобива силно религиозно значение. Такъв е случаят с христологичните названия *Син Божи* (и съответстващата му по-стара форма *Син Божий*) и *Син човечески* (по-стара форма *Син человечески*). В множествено число тези две форми (*синове человечески* и *синове човечески*) обозначават целия човешки род, т.е. човечеството.
- *Дъщеря*: следва да се отбележи диалектният вариант *щерка*, който обикновено се отнася до по-малката дъщеря.
- *Племенник/племенница*: в БРЕ се посочва и *племенничка* като също толкова правилен вариант на племенница.

Следва също да бъдат отбелязани някои по-специфични диалектни термини за обозначаване на сина на собствения брат, а именно *братанец* и *братеник*, както и различни диалектни варианти за обозначаване на сина на собствената сестра, а именно *сестреник, сестренец, сестринек, сестринец, сестриник, сестричник* и *сестричич*.

- *Внук/внучка*.

Терминологията от гледна точка на рекомпозираното семейство

Изразът *рекомпозирано семейство* обозначава семейство, в което поне единият от партньорите има деца от предходна връзка или брак и новото семейно ядро се е формирало в резултат от нов съюз. По-долу са представени лексемите, принадлежащи към тази семантична група:

- *Мащеха*: синоним на този термин е *доведена майка*.
- *Пастрок*: според РБЕ обаче този диалектен термин може да обозначава както пастрока, така и доведения син, в зависимост от перспективата, от която се разглежда роднинското отношение. Следователно една и съща лексема обозначава две взаимосвързани фигури в рамките на повторно съставеното семейство.
- *Пасинок*: диалектна дума, чиито синоними са *доведеник, завареник*, а в някои случаи и *пастрок*.
- *Пащерка*: диалектна дума (заварена дъщеря и доведена дъщеря са нейни синоними), която има и варианта *пащерица*.
- *Полубрат*.

- *Полусестра*: българският език образува последните две лексеми посредством представката *полу-*, която изразява идеята за родство „наполовина“. Италианският език, от друга страна, използва термините *fratellastro* и *sorellastra*, характеризиращи се със суфикса *-astro*, който исторически има пейоративно значение. Следователно в българския език е налице различно морфологично решение.

Терминология на годежа и брака

- *Годеник*
- *Годеница*
- *Младоженец*
- *Младоженка*
- *Жених*
- *Невяста* (или *Невеста*)
- *Съпруг*
- *Съпруга*

Тези осем термина принадлежат към едно и също семантично поле — това на формирането и изграждането на брачната двойка, но обозначават различни етапи от този процес.

В БРЕ *годеник* се определя като мъжа по отношение на жената, с която е официално сгоден, докато *годеница* е съответстващият термин за жената. И двата термина следователно препращат към годежа, тоест към формално признатия годеж, и обозначават две лица, взаимно свързани чрез обещанието за брак.

Отчасти различна е семантичната сфера на *жених* и *невеста*. От анализа на съответните речникови статии става ясно, че тяхната връзка не е напълно симетрична. Речникът приписва на *жених* две значения: от една страна, *кандидат за женитба*, а от друга — *младоженец*. Още по-широка е речниковата статия за невяста. Лексемата може да обозначава омъжена жена, особено млада жена, а в определени контексти — и снаха.

Речникът регистрира също термините *младоженец* и *младоженка*, които обозначават съответно младоженеца и младоженката непосредствено след сключването на брака. В сравнение с *жених* и *невеста* тези лексеми имат по-тясно и специфично значение, тъй като изрично се отнасят до новобрачните съпрузи.

Накрая, различен е случаят със *съпруг* и *съпруга*, които обозначават вече установеното брачно положение. За разлика от предходните термини те не препращат нито към годежа, нито към самото сключване на брака, а към вече съществуващото брачно отношение.

Заключение

Настоящото изследване показва, че термините за родство не представляват само определен лексикален репертоар, а са отражение на сложна система от ценности, социални норми и културни модели, които в продължение на векове са характеризирали българското общество.

Изучаването на институциите на традиционното родство показва, че семейството е представлявало основното организационно ядро на прединдустриалната общност. Кръвното родство, родството, придобито чрез брак, духовното родство, осиновяването и побратимството сочат, че семейните връзки не зависят единствено от кръвното родство, а могат да бъдат изграждани и посредством правни, религиозни и ритуални практики. В този смисъл родството се утвърждава като едно от привилегированите пространства, в които природата и културата се срещат.

От лингвистична гледна точка става ясно, че българският език съхранява завидно терминологично богатство. Етимологичното изследване позволява да бъде реконструиран произходът на някои термини, докато погледът към диалектните варианти разкрива изключителната жизненост и многообразие на това лексикално богатство в различните области на България. Паралелно с това анализът на преносните употреби, фразеологията и семантичните разширения на някои лексеми разкрива как терминологията на родството постепенно е надхвърляла семейната сфера, придобивайки по-широки културни, символни и социални значения.

Разбира се, настоящото изследване на една толкова широка и сложна проблематика не претендира за изчерпателност. Българската терминология на родството включва множество допълнителни регионални варианти, исторически промени и съвременни развития, които заслужават по-задълбочен анализ. Би било интересно също така изследването да бъде разширено в сравнителна перспектива, като българската система бъде съпоставена с тази на други славянски или балкански езици, или пък да бъде задълбочено проучването на термините за родство в художествената литература, народните песни и киното, където те продължават да изпълняват съществена роля.

Схема на българските роднински връзки

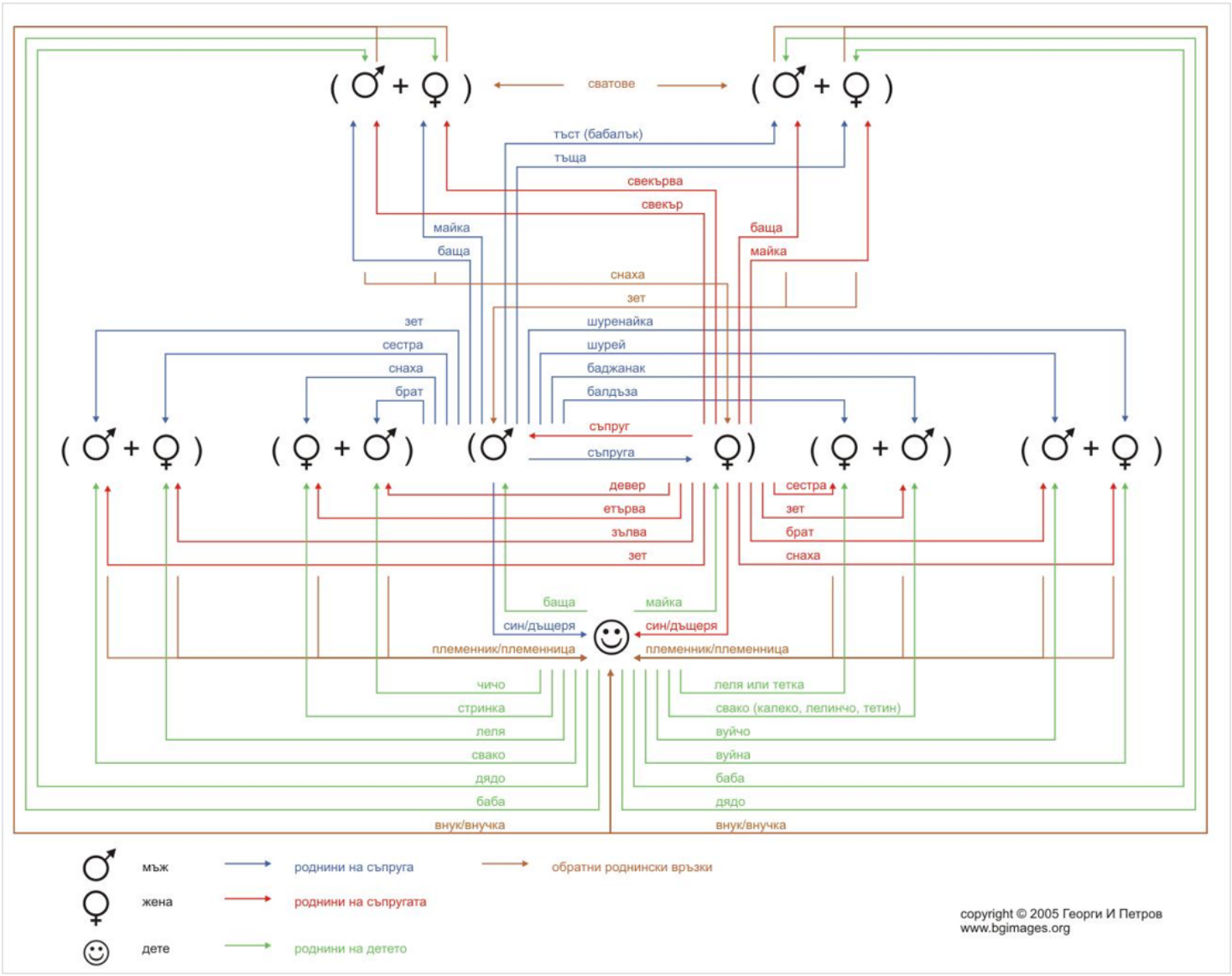

Настоящото изследване потвърждава, че терминологията на родството представлява един от най-убедителните инструменти за разбиране на дадена култура. Следователно изучаването на тези лексеми означава не просто да се придобият познания по чужд език, а да се направи крачка към историята, паметта и светогледа на народа, носител на този език.

ЛИТЕРАТУРА

Гребенарова 1998: *Гребенарова, С.* Младата булка – лице с особен статус. В: Попов, Р., С. Гребенарова (съст.). Етнографски проблеми на народната култура, т. 5. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 162-193 (Grebenarova 1998: Grebenarova, S. Mladata bulka – litse s osoben status. In: Popov, R., S. Grebenarova (sast.). Etnografski problemi na narodnata kultura, t. 5. Sofia: Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“, 162-193).

Иванова, Цанева 2024: *Иванова, М., Е. Цанева*. Родството и неговите институции в българската прединдустриална култура. Т. 1: Етнология на родството. Институции на кръвно и брачно родство. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“ (Ivanova, Tsaneva 2024: *Ivanova, M., E. Tsaneva*. Rodstvoto i negovite institutsii v balgarskata predindustrialna kultura. T. 1: Etnologia na rodstvoto. Institutsii na kravno i brachno rodstvo. Sofia: Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“).

Петров 2007: *Петров, Г.* Български: Названия на роднинските взаимоотношения. Български Фото Албум. 23 октомври 2007. Източник: bg.wikipedia. Лиценз: GNU Free Documentation License (GFDL) (Petrov 2007: *Petrov, G.* Balgarski: Nazvaniya na rodninskite vzaimootnosheniya. Balgarski foto album. 23 oktomvri 2007. bg.wikipedia. Litsenz: GNU Free Documentation License (GFDL)

Топалова: *Топалова, Р.* Седем етърви и четири зълви (Topalova: *Topalova, R.* Sedem etarvi i chetiri zalvi) https://www.burgasmuseums.bg/bg/encdetail/sedem-eturvi-chetiri-zulvi-330 (последно посетен на 26.10.2026)

Холиолчев 2013: *Холиолчев, Х., М. Младенов, Л. Радева.* Българска семейно-родова лексика. Енциклопедичен речник. София: Изток-Запад (Holiolchev 2013: *Holiolchev, H., M. Mladenov, L. Radeva.* Balgarska semeyno-rodova leksika. Entsiklopedichen rechnik. Sofia : Iztok-Zapad).

Friedman, Joseph 2025: *Friedman, V. A., B. D. Joseph*. The Balkan Languages. Cambridge Language Surveys. Cambridge University Press 2025.

РЕЧНИЦИ

БЕР 1971: Български етимологичен речник 1971: Български етимологичен речник. Том I (А–З). Съст. *Георгиев, Вл., Ив. Гълъбов, Й. Заимов, Ст. Илчев*. София: Академично издателство „Проф. М. Дринов”, 2007 (фототипно издание) (Balgarski etimologichen rechnik 1971: Balgarski etimologichen rechnik. Tom I (A–Z). Sast. *Georgiev, Vl., Iv. Galabov, Y. Zaimov, St. Ilchev.* Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. M. Drinov”, 2007 (fototipno izdanie).

БЕР 1979: Български етимологичен речник. Том II (И–крепя̀). Съст. *Георгиев, Вл., Й. Заимов, Ст. Илчев, М. Чалъков, Й. Иванов, Д. Михайлова, В. Анастасов, У. Дукова, М. Рачева, Т. Тодоров*. София: Академично издателство „Проф. М. Дринов” (BER 1979: Balgarski etimologichen rechnik. Tom II (I – krepya). Sast. *Georgiev, Vl., Y. Zaimov, St. Ilchev, M. Chalakov, Y. Ivanov, D. Mihaylova, V. Anastasov, U. Dukova, M. Racheva, T. Todorov.* Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. M. Drinov”).

БЕР 1986: Български етимологичен речник. Том III (крес1–мингб1). Съст. *Георгиев, Вл., Р. Бернар, Ст. Илчев, М. Чалъков, Й. Н. Иванов, Д. Михайлова, В. Анастасов, Г. Риков, О. Младенова, У. Дукова, М. Рачева, Л. Димитрова-Тодорова, Т. Ат. Тодоров*. София: Академично издателство „Проф. М. Дринов” (BER 1986: Balgarski etimologichen rechnik. Tom III (kres1–mingo1). Sast. *Georgiev, Vl., R. Bernar, St. Ilchev, M. Chalakov, Y. N. Ivanov, D. Mihaylova, V. Anastasov, G. Rikov, O. Mladenova, U. Dukova, M. Racheva, L. Dimitrova-Todorova, T. At. Todorov.* Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. M. Drinov”).

БЕР 2002: Български етимологичен речник. Том VI (пъ̀скам-словàр2). Съст. *Анастасов, В., Хр. Дейкова, Л. Димитрова-Тодорова, У. Дукова, Д. Михайлова, М. Начева, М. Рачева, Г. Риков, Л. Селимски, Т. Ат. Тодоров.* София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов” (BER 2002: Balgarski etimologichen rechnik. Tom VI (pъ̀skam–slovàr2) Sast. *Anastasov, V., Hr. Deykova, L. Dimitrova-Todorova, U. Dukova, D. Mihaylova, M. Nacheva, M. Racheva, G. Rikov, L. Selimski, T. At. Todorov*. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov”).

БЕР 2010: Български етимологичен речник. Том VII (слъ̀во–терѝсвам). Съст. *Анастасов, В., Хр. Дейкова, Л. Димитрова-Тодорова, У. Дукова, Д. Михайлова, М. Начева, М. Рачева, Г. Риков, Т. Ат. Тодоров.* София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов” (BER 2010: Balgarski etimologichen rechnik. Tom VII (slovo–teryasvam). Sast. *Anastasov, V., Hr. Deykova, L. Dimitrova-Todorova, U. Dukova, D. Mihaylova, M. Nacheva, M. Racheva, G. Rikov, T. At. Todorov*. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov”).

РБЕ: Речник на българския език (онлайн). А – системност. https://ibl.bas.bg/rbe/РСБЕ.

РСБКЕ: Речник на съвременния български книжовен език (онлайн). Сит – яшност. https://ibl.bas.bg/rbe/

Фасмер 1986/1: Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка. Т. 1. Москва: Прогресс (Fasmer 1986/1: Fasmer, M. Etimologicheskiy slovar' russkogo yazyka. T. 1. Moskva: Progress).

Фасмер 1986/2: Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка. Т. 2. Москва: Прогресс (Fasmer 1986: Fasmer, M. Etimologicheskiy slovar' russkogo yazyka. T. 2. Moskva: Progress).

Фасмер 1987: Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка. Т. 4. Москва: Прогресс (Fasmer 1987: Fasmer, M. Etimologicheskiy slovar' russkogo yazyka. T. 4. Moskva: Progress).